

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.4.45>

О. О. Прасов

кандидат юридичних наук, доцент,
суддя Запорізького окружного адміністративного суду

ПРАВО НА ІМ'Я ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Статтю присвячено аналізу проблем законодавчого регулювання особистих немайнових прав осіб, засуджених до позбавлення волі.

Розглянуто питання щодо особистих немайнових прав, які забезпечують природне існування фізичної особи. Проаналізовано проблеми вітчизняного законодавства та практики щодо забезпечення та реалізації особистих немайнових прав особами, засудженими до позбавлення волі, зокрема права на ім'я.

Наголошено на тому, що визнання та захист прав людини і громадянина є основним обов'язком будь-якої цивілізованої держави. Всі люди від народження наділені певним комплексом невід'ємних прав та свобод, що являють собою результат людської природи. Права людини та громадянина закріплені в Конституції України. Відповідно до Основного Закону України всі люди вільні та рівні у своїй гідності і правах, які є невід'ємними та невідчужуваними.

Досліджено положення Конституції України, Цивільного кодексу України, Сімейного кодексу України, Кримінально-виконавчого кодексу України та Наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань» від 28.08.2018 № 2823/5 з питань забезпечення та реалізації права особи на ім'я, Положень про паспорт громадянина України та про паспорт громадянина України для виїзду за кордон. Зроблено висновок про певну суперечливість вітчизняного законодавства щодо досліджуваного питання.

Виокремлено основні, найбільш характерні категорії, які характеризують природу права на ім'я, а саме: наявність у особи права мати певне ім'я; можливість користуватися своїм іменем; право особи вимагати від оточуючих звертатися до неї відповідно до цього імені; право змінити ім'я відповідно до встановленого законом порядку.

Зроблено висновок про те, що у разі реєстрації, розірвання, визнання недійсним шлюбу прізвище засуджених не може бути змінено, можлива лише зміна прізвища не засудженої особи.

Ключові слова: засуджені, місця позбавлення волі, ім'я, право на ім'я, по батькові, паспорт, реєстрація народження, свідоцтво про народження.

Постановка проблеми. Кожна людина наділена певним колом невід'ємних прав та свобод, зокрема і тих, що належать їй від народження. Цей комплекс прав охороняється на законодавчому рівні. Забезпечення потреб і інтересів людини має виступати основним домінантом соціального життя. Всі фізичні особи мають право на: вільний розвиток своєї особистості; повагу до її гідності; свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла; таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; особисте і сімейне життя без стороннього втручання; свободу пересування та віль-

ний вибір місця проживання; свободу думки, слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань; свободу світогляду і віросповідання; працю; житло; освіту; достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї; охорону здоров'я, медичну допомогу, медичне страхування; безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Громадяни мають право на соціальний захист [1]. Більшість з указаних прав людини є особистими немайновими правами фізичної особи, тобто спрямованими на недоторканність її внутрішнього світу та особистих інтересів. Одним з найбільш важливих серед особистих немайнових прав є право особи на ім'я [2].

Конституція України гарантує забезпечення та охорону прав і свобод кожної фізичної особи. Особа, засуджена до позбавлення волі, залишається громадянином України, тож на неї поширюються всі права людини та громадянина, як і на всіх інших громадян, не враховуючи обмежень, які пов'язані з фактом її засудження.

Проблеми, пов'язані з немайновими правами осіб, засуджених до позбавлення волі, досліджували, зробивши великий внесок у юридичну науку, такі науковці, як: О.М. Бандурка, Ю.В. Баулін, В.А. Бадира, А.П. Гель, М.Я. Гуцуляк, О.М. Джужа, Т.А. Денисова, О.Г. Колб, А.С. Нікіфоров, В.О. Меркулова, В.В. Лень, О.М. Литвинов, М.І. Мельник, В.Ф. Примаченко, П.Г. Пономарьов, В.М. Прусс, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, Ю.А. Чеботарьова, Д.В. Ягунов, І.С. Яковець та інші. Однак, незважаючи на ґрунтовні дослідження, не досить висвітленими, на наш погляд, залишаються питання щодо проблем та особливостей реалізації права на ім'я особами, засудженими до позбавлення волі.

Метою статті є дослідження, присвячене проблемам вітчизняного законодавства та практики щодо реалізації особистих немайнових прав особами, засудженими до позбавлення волі, а саме права на ім'я.

Виклад основного матеріалу.

Ім'я людини є найдавнішим способом її індивідуалізації у суспільстві. Ім'я особи має не тільки велике соціальне, але й правове значення, оскільки дає людині можливість набувати прав та здійснювати їх, а також можливість створювати для себе цивільні обов'язки і виконувати їх під своїм ім'ям.

Право на ім'я, як особисте немайнове право, знайшло своє відображення у Цивільному кодексі України (далі – ЦК України). Статтею 294 ЦК України [2] передбачено, що фізична особа має право на ім'я, де під цим поняттям розуміється: прізвище (родове ім'я), власне ім'я людини (особисте ім'я або онома) та по батькові (патріархальне ім'я). При цьому цією нормою не визначається коло повноважень, що становлять зміст та визначають сутність права на ім'я. У сучасній юридичній літературі зміст цього права визначається також по-різному. Так, М.М. Малєїна вба-

чає юридичну сутність права на ім'я у повноваженнях особи щодо володіння, користування та розпорядження своїм іменем [3, с. 100].

Аналіз наукових позицій з досліджуваного питання дає змогу виділити основні категорії, які характеризують природу права на ім'я:

1) наявність у особи права мати певне ім'я;

2) можливість користуватися своїм іменем;

3) право особи вимагати від оточуючих звертатися до неї відповідно до цього імені;

4) право змінити ім'я відповідно до встановленого законом порядку [4, с. 86].

Тож, перш за все людина відповідно до національного законодавства володіє невід'ємним правом мати своє ім'я, що передбачає і користування ним.

Право володіння іменем означає можливість фізичної особи, що передбачена законом, бути носієм відповідного прізвища, імені та по батькові. Таке право за своєю природою є особистим немайновим, оскільки належить кожній людині від народження. Тобто не слід ставити знак рівняння між поняттями «право володіння іменем» та «право на присвоєння імені». Останнім наділене чітко окреслене законодавцем коло осіб (як фізичних, так і юридичних, якщо йдеться про присвоєння імені дитині, наприклад, судом).

У ст. 144 Сімейного кодексу України (далі – СК України) зазначено, що реєстрація народження дитини провадиться органом державної реєстрації актів цивільного стану з одночасним визначенням її походження та присвоєння прізвища, імені та по батькові. Реєстрація народження дитини засвідчується свідоцтвом про народження [5]. Право ж на присвоєння імені дитині реалізується батьками (усиновителями, опікунами). У деяких випадках, передбачених законом, ім'я дитині може бути присвоєне органами опіки та піклування чи судом. Відповідно до ст. 144 СК України батьки повинні невідкладно, але не пізніше одного місяця від народження дитини, зареєструвати її народження [5].

У процесі присвоєння дитині імені необхідно дотримуватись окреслених законом правил:

1) власне ім'я дитини визначається за згодою її батьків або тільки матір'ю у разі, коли дитина народжена жінкою, яка не перебуває у шлюбі, якщо відсутнє добровільне визнання батьківства;

2) прізвище дитині дається за прізвищем батьків. Якщо подружжя носить різні прізвища, прізвище дитини визначається за їх згодою (або одного з них, або подвійне). У разі, коли на момент укладання шлюбу наречена чи наречений вже має подвійне прізвище, особа може змінити одну з його частин на прізвище другого;

3) «по батькові» дитині дається відповідно до імені батька (біологічного або юридичного). У разі, коли дитина народжена жінкою, яка не перебуває у шлюбі (у разі якщо не визнано батьківство), «по батькові» визначається відповідно до імені особи, яку мати вказала як батька дитини. Також відповідно до ст. 12 Закону України «Про національні меншини в Україні» від 25.06.1992 № 2494-XII особа, яка підтримує національні традиції свого народу, відповідно до яких «по батькові» не фіксується, має право на те, щоб у паспорті дитини було зафіксовано лише її ім'я та прізвище, а у свідоцтві про народження – ім'я батька та матері [6].

Отже, у подальшому право на володіння іменем фіксується у паспорті особи. Відповідно до пунктів 1, 2, 6 Положення про паспорт громадянина України паспорт громадянина України є документом, що посвідчує особу власника та підтверджує громадянство України. Він видається після досягнення 16-річного віку кожному громадянину України центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері громадянства. У паспорті вказується, крім іншого, й прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи [7].

Згідно з пунктом 22 Положення про паспорт громадянина України в особи, взятої під варту або засудженої до позбавлення волі, паспорт вилучається органами дізнання, попереднього слідства або судом. У разі звільнення з-під варти чи від відбування покарання паспорт повертається його власникові [6]. При цьому на практиці право на ім'я засудженої особи може бути порушено шляхом незаконного вико-

ристання паспорта, а, відповідно, і використання її імені у разі халатності або зловживання владою адміністрацією установи виконання покарань (втрата паспорта, його незаконне використання тощо).

Право використання людиною імені виражається в тому, що фізична особа має право використовувати своє ім'я у всіх сферах суспільних відносин (засвідчувати ним документи, використовувати під час вчинення правочинів, зазначати своє ім'я на номерних знаках автомобілів тощо).

Як зазначено у ст. 296 ЦК України, фізична особа має право використовувати своє ім'я у всіх сферах своєї діяльності. При цьому необхідно відзначити, що людина може надати право використовувати власне ім'я іншим особам (на оплатній або безоплатній основі) [2]. Тобто право на використання імені людини може бути реалізоване і іншими особами (на законних підставах). Ім'я фізичної особи може бути використане лише за її згоди. Будь-яке використання імені особи, на яке той, хто здійснює таке використання, не має відповідних повноважень, слід розуміти як незаконне використання імені [4, с. 95–96].

Реалізуючи своє право на ім'я, фізична особа має право вимагати від інших осіб не розголошувати її ім'я. Вона може анонімно проходити медичний огляд, лікуватися від тих чи інших хвороб, повідомляти правоохоронним органам про скоєний злочин, надавати відомості в засоби масової інформації (далі – ЗМІ) тощо [9, с. 498–499].

Статтею 296 ЦК України передбачено, що ім'я фізичної особи, яка затримана, підозрюється чи обвинувачується у скоєнні злочину, або особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може бути використане (обнародоване) лише в разі набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо неї або винесення постанови у справі про адміністративне правопорушення та в інших випадках, передбачених законом. Також у вказаній статті ЦК України зазначено, що ім'я потерпілого від правопорушення може бути обнародоване лише за його згодою, а ім'я учасника цивільного спору, який стосується особистого життя сторін, може бути використане іншими особами лише за його згодою [2].

Тобто як незаконне використання імені можна вважати, наприклад, його оприлюднення у ЗМІ до вказаного часу.

Закон регулює також випадки, коли ім'я (або його частина) людини може бути використане без її згоди, зокрема, задля висвітлення діяльності фізичної особи або підприємства (організації), на якому вона працює (установи, в якій навчається). Використання початкової літери прізвища фізичної особи у засобах масової інформації, літературних творах також не є порушенням її права.

Як зазначалося, фізична особа має право вимагати від оточуючих звертатися до неї згідно з її іменем. Гарантією цього права є те, що законодавець зобов'язує виправити ім'я людини у разі його неправильного зазначення у офіційних документах чи у ЗМІ. Неправильно оформлений документ підлягає заміні. У разі спотворення імені у ЗМІ воно має бути виправлене саме у тому ж засобі масової інформації.

Право володіння іменем виражається не тільки у можливості присвоєння батьками імені дитини чи в його використанні, але й у можливості особи змінити своє прізвище, ім'я та по батькові.

Стаття 295 ЦК України [2] передбачає право на зміну імені, що структурно включається до загального права розпорядження ім'ям. Це одне з основних повноважень фізичної особи щодо власного імені взагалі. Право на зміну імені включає право на зміну прізвища, імені та по батькові. Порядок зміни прізвища, імені та по батькові врегульований, окрім названої статті ЦК України, також положеннями Сімейного кодексу України та низкою підзаконних нормативних актів. Водночас особи, засуджені до позбавлення волі, не в праві змінити власні прізвища, ім'я та по батькові. Зокрема, відповідно до статті 295 ЦК України [2] підставами для відмови у зміні імені є:

1) перебування заявника під слідством, судом, адміністративним наглядом;

2) наявність у заявника судимості, яку не погашено або не знято в установленому законом порядку;

3) офіційне звернення правоохоронних органів іноземних держав про оголошення розшуку заявника;

4) подання заявником неправдивих відомостей про себе.

Як передбачено ч. 1 ст. 88 Кримінального кодексу України (далі – КК України), особа визнається такою, що має судимість, з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості [8]. Тож впродовж усього цього періоду особа не може змінити свої прізвище, ім'я та по батькові.

Засуджені відповідно до чинного законодавства вправі створювати та нерідко створюють сім'ю через укладення шлюбу. Наявні випадки й розірвання або визнання недійсним шлюбу із засудженою особою.

Згідно зі ст. 4 СК України право особи на сім'ю включає: право на створення сім'ї, право кожної особи на проживання в сім'ї, право кожної особи на повагу до свого сімейного життя. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом, і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства (ч. 4 ст. 3 СК України) [5].

Відповідно до Правил реєстрації актів цивільного стану в Україні реєстрація шлюбу із засудженими, які відбувають покарання в установах покарань, провадиться відділом реєстрації актів цивільного стану за місцезнаходженням цієї установи на загальних підставах, передбачених законодавством України. Ініціювати реєстрацію шлюбу може як не засуджена, так і засуджена особа.

Згідно зі статтею 295 ЦК України прізвище фізичної особи може бути змінене у разі реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу або визнання його недійсним [2]. З урахуванням зазначеного у разі реєстрації, розірвання, визнання недійсним шлюбу прізвище засуджених не може бути змінено, можлива лише зміна прізвища не засудженої особи.

Висновки і пропозиції. Отже, з огляду на все наведене вище, можна дійти висновку, що під правом на ім'я особи, засудженої до позбавлення волі, необхідно розуміти її особисте немайнове право щодо володіння своїм іменем, його використання, а також право засудженого вимагати від оточуючих:

1) звертатися до нього відповідно до цього імені;

- 2) не порушувати його права на ім'я;
- 3) у разі порушення такого права вимагати його захисту.

Особа, засуджена до позбавлення волі, не може реалізувати своє право на ім'я шляхом зміни останнього до моменту зняття або погашення судимості в установленому законом порядку.

Список використаної літератури:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст.141. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii>.
2. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page>.
3. Малеина М.Н. Право на ім'я. *Государство и право*. 1998. № 5. С. 99–104.
4. Стефанчук Р.О. Право на ім'я. Хмельницький університет управління та права. *Університетські наукові записки*. 2005. № 1–2 (13–14). С. 83–97.
5. Сімейний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 21–22. Ст. 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n25>.
6. Про національні меншини в Україні : Закон України від 25.06.1992 № 2494-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 36. Ст. 529. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>.
7. Положення про паспорт громадянина України : Затверджено Постановою Верховної Ради України від 26 червня 1992 року № 2503-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 37. Ст. 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2503-12>.
8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-03. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
9. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. У 2 т. / За заг. ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. Київ : Юрінком Інтер. 2005. Т. I. 832 с.

Prasov O. The right to the name of persons convicted to deprivation of freedom

The article is devoted to the analysis of problems of legislative regulation of personal non-property rights of persons sentenced to imprisonment.

The issue of personal non-property rights that ensure the natural existence of an individual is considered. The problems of domestic legislation and practice regarding the provision and realization of personal non-property rights of persons sentenced to imprisonment, in particular, the right to a name, are analyzed.

It is emphasized that the recognition and protection of human and civil rights is a fundamental duty of any civilized state. All human beings are born with a set of inalienable rights and freedoms that are the result of human nature. Human and civil rights are enshrined in the Constitution of Ukraine. According to the Basic Law of Ukraine, all people are free and equal in their dignity and rights, which are inalienable and inalienable.

The provisions of the Constitution of Ukraine, the Civil Code of Ukraine, the Family Code of Ukraine, the Criminal Executive Code of Ukraine and the Order of the Ministry of Justice of Ukraine "On approval of the Rules of Procedure of penitentiary institutions" from 28.08.2018 No. 2823/5 on ensuring and exercising the right of a person to it Regulations on the passport of a citizen of Ukraine and on the passport of a citizen of Ukraine for travel abroad. The conclusion is made about a certain contradiction of the domestic legislation concerning the investigated question.

The main, most characteristic, categories that characterize the nature of the right to a name, namely: the presence of a person's right to have a certain name; opportunity to use your name; the right of a person to demand from others to address him in accordance with this name; the right to change the name in accordance with the procedure established by law.

It is concluded that in case of registration, divorce, invalidation of marriage the name of the convicts cannot be changed, only the name of the non-convicted person can be changed.

Key words: convicts, places of imprisonment, name, right to a name, surname, passport, birth registration, birth certificate.